

UN PROIECT INTERBELIC EȘUAT: *MÉLANGES RUSSO (1929-1930)*

Leonidas Rados

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași

Abstract: *The interwar years have known less historiographical failed projects than the previous periods specially comparing to the second half of the XIX century. A such approach with an unexpected end was the volume prepared in the praise of the professor Demosthene Russo, who fulfilled 60 years in 1929, by two closed collaborators of him. Public figure of the interwar intellectual history, respected professor at University of Bucharest, Russo was perceived by his numerous students as a genuine school master and supreme critical instance in the complicated domain of the Byzantine studies and the greek-romanian interference. Vital information for our research are founded in a set of inedit letters (see Anexes) which include the correspondence held by the initiators of the project, C.C. Giurescu, professor at Faculty of Literature from University of Bucharest, and I. D. Stefanescu, first assistant and later lecturer at the Byzantine department with diverse collaborators. Started late and clumsily because of the self imposed status to keep the secret to the solemnized, the Melanges Russo project has been contoured, having enough interesting texts in portofolio and others waited to be put on the list. Surprisingly, the project was suddenly stopped by the celebrated himself, probably a singular case in the history of Romanian culture. In April 1930 professor Russo fortuitously heard about the initiative of his collegues from Georges Sotiriou, the principal of the Byzantine Museum from Athens who declined the requirement of Giurescu and Stefanescu to send a text and choose to write to the professor Russo in order to underline that only the restrictive thematic of the volume detained him to offer a serious study. It is difficult to speculate on the motives for which Demosthene Russo has reacted so strong and stopped the editing of the volume, particularly that similar initiatives has been passed to the end of the XIX century and even some less remarkable figures have part of it. It seems that « culpabled » were the character and the nature of the professor himself, who, mainly in the latter time, refused the obvious publicity and preferred instead the friendly weekly meeting with students and associates.*

Keywords: Reverential volume, Byzantine Studies, interwar historiography, “The New School” in history

Studiul de față încearcă să clarifice condițiile în care elevii și colaboratorii bizantinistului Demosthene Russo au inițiat, la finele deceniului III al secolului trecut, demersurile pentru publicarea unui volum omagial dedicat acestuia, după tiparul vremii, precum și factorii care au determinat insuccesul proiectului.

Personalitatea lui Demosthene Russo. Activitatea, opera, raporturile cu elevii și colaboratorii

Demosthene Russo este unul dintre intelectualii creatori de școală care a atras deopotrivă simpatia, chiar prietenia declarată a multor colegi de breaslă, alături de doze consistente de antagonism din partea altora. De vină pentru ambele atitudini era, în mod cert, metoda sa critică care i-a adus faima la începutul secolului XX și l-a propulsat ulterior în fotoliul de profesor la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din București.

„Creatorul bizantinisticii din România”, cum îl considerau (în orizont instituțional) peste ani prietenii, era născut în 1869, în localitatea Peristasi, din estul Traciei, într-o familie de vază. Trecutul educațional nu are nimic spectaculos; traseul este ascendent, urmând cursurile așezământului educațional de pe lângă Patriarhia Ecumenică, Marea școală a neamului (Megali tou Genous Scholi), pentru a studia mai apoi filologia la Universitatea din Atena¹. La fel ca mulți greci și români deopotrivă, era conștient de necesitatea stagiilor în Occident pentru desăvârșirea unei instrucții temeinice, așa încât ajunge la Berlin și mai apoi la Leipzig, unde își susține și doctoratul².

În România vine în 1894 la sugestia colegului său de studii, Constantin Rădulescu-Motru³, rămas prieten fidel până la sfârșitul vieții, și activează pe rând ca profesor secundar, redactor de ziar și translator la Ministerul român de Externe. S-a integrat rapid contextului științific românesc, devenind cunoscut prin contribuțiile la tema relațiilor greco-române și a influenței elenismului în România, impunându-se ca o autoritate în domeniu (dovadă și cooptarea sa de către C. Giurescu și I. Bogdan în Comisiunea Istorică a României, în 1910).

Pe fondul nemulțumirii generale la adresa activității lui C. Litzica, titularul conferinței de bizantinistică de la Universitatea din București, Demosthene Russo ajunge, într-un context istoriografic marcat de victoria școlii critice, să fie numit, cu sprijinul total al decanului I. Bogdan, profesor la catedra de profil, prin contestatul articol 81 al legii învățământului, în ciuda opoziției categorice a lui V. Pârvan și

¹ Între profesorii săi se numărau K. Kontos, Sp. Vasis, Spyridon Lambros. Cf. D. Oikonomidou, *Dimosthenis Roussos o grex (1869-1938)*, „Arheion grakikou laografikou kai glossologikou thisavrou”, 15, 1949, p. 255-261.

² *Tris Gazaioi. Symvolies eis tin istorias tis filosofias ton Gazeon (Trei gazeeni. Contribuții la istoria filosofiei gazeenilor)*, Constantinopol, 1893. Lucrarea a atras recenzii și aprecieri favorabile din partea unor bizantinști competenți, începând cu celebrul Karl Krumbacher. Primul care îi prelua opinia era L. Eisenhoffer, în *Procopius von Gaza*, Freiburg, 1897, urmat de Krumbacher, în a doua ediție (și cea mai reușită) a monumentalei sale lucrări dedicate istoriei literaturii bizantine, apoi de Christ, în ediția a IV-a din *Geschichte der griechischen Litteratur* (și în “Byzantinische Zeitschrift”, IV, 1895, p. 636 și V, 1896, p. 362), în vreme ce J. Dräseke îl recenza moderat (în “Byzantinische Zeitschrift”, VI, 1897, p. 56).

³ Cf. Al. Elian, *Demostene Russo. Notiță bio-bibliografică*, „Convorbiri literare”, 71, 1938, p. 290-294. Rădulescu-Motru îl va susține constant pe savantul naturalizat, chiar în cele mai dificile momente, riscând antipatia unor personalități ca N. Iorga sau V. Pârvan.

N. Iorga (care îl dorea pe N. Bănescu în această poziție și, în plus, nu putea ierta critica pe care i-o aducea Russo în scrierile sale)⁴.

Într-adevăr, numit prin decret regal profesor la data de 5 noiembrie 1915, Russo avea să exercite o influență consistentă printre colegii săi, profesorii Facultății de Litere⁵, și, în general, în științele umaniste din perioada interbelică. Tipul eruditului, „perfect documentat și ținut la curent cu ceea ce apărea nou în fiecare an”⁶ și migălos în detalii, el a construit la București un centru eficient, asemănător celui condus de August Heisenberg în Germania, orientat spre o bizantinistică de esență filologică.

A activat la Facultatea de Litere din București până la 1 octombrie 1938, când s-a pensionat, la 69 de ani, pe baza noilor prevederi pentru limita de vârstă în învățământul superior. Probabil că noua ipostază, de pensionar, l-a afectat mai mult decât lăsa să se vadă (afirma că se bucură de faptul că va avea timp mai mult pentru studiu) și, grav bolnav, nu s-a bucurat de pensie decât patru zile.

Opera sa nu este una întinsă (e vorba despre aproximativ 30 de studii privitoare la interferențele greco-române) – și pe acest considerent a fost atacat, atât în epocă, dar și în ziua de azi –, mai ales că nu a fost perceput de unii drept un vlăstar al țării. Pretențios în tot ceea ce îl privea, dorind mereu a fi perfect informat, o bună parte din cercetările sale nu și-au aflat formă tipărită. Lucrul este de altfel amintit de toți apropiații săi⁷, ca să nu mai vorbim de ceea ce ne spun chiar textele lui Russo.

Pe de altă parte, cei care au scris despre bizantinist insistă pe disponibilitatea totală de a îndruma și urmări pe studioșii meritoși – și aici trebuie identificat motivul principal pentru afecțiunea elevilor aflați încă în perioada de formare științifică. „Mai toată generația tânără de profesori de la Facultatea de Litere din București s-a bucurat de sfatul său” scria C.C. Giurescu, mulți dintre ei legându-se sentimental de acest „afectuos prieten mai în vârstă”⁸. Orientalistul Franz Babinger își amintea că savantul avea în sine „ceva pedant, de dascăl”, fiind făcut anume pentru profesia sa, fapt care explică atașamentul elevilor⁹. Același lucru, implicarea și bunăvoința față de cercetătorii serioși, se remarcă și în corespondența savantului cu diverși actori ai scenei intelectuale de la noi. De altfel, întâlnirile săptămânale de

⁴ Pentru detalii, vezi lucrarea noastră *O pagină controversată din istoria bizantinisticii române. „Dosarul” numirii lui Demosthene Russo la Universitatea din București (1915)*, AIIX, nr. 42, 2005, p. 585-602.

⁵ Cf. Franz Babinger, *In memoria lui Demostene Russo (1869-1938)*, extras din „Însemnări ieșene”, IV, 1/1939, p. 7.

⁶ Cf. C.C. Giurescu, *Amintiri*, București, Edit. Sport Turism, 1976, p. 148.

⁷ C.C. Giurescu prezintă în amănunt metoda profesorului și explică numărul relativ redus de contribuții tipărite, amintind și de stadiile avansate în care se aflau diverse proiecte pe care dispariția savantului le-a lăsat neterminate. C.C. Giurescu, *D. Russo*, în RIR, 1938, nr. 1, p. 4-5. Vezi și N. Cartoian, *D. Russo*, „Cercetări literare”, III, 1939, p. XVI sau Dan Simonescu, *Un reprezentant de seamă a criticii textelor și tehnicii edițiilor: profesorul doctor Demostene Russo*, „Studii și cercetări de documentare”, XXXVIII, 1986, nr. 3-4, p. 288.

⁸ C.C. Giurescu, *D. Russo*, p. 6.

⁹ Franz Babinger, *op.cit.*, p. 5.

miercuri sau seminarul de sâmbătă din casa bizantinistului erau celebre și apreciate de toți invitații.

Discreția în care trăia Demosthene Russo, modestia afișată în spațiul public, dar și în intimitate au fost de repetate ori și explicit subliniate de cei care l-au cunoscut îndeaproape¹⁰. Știm din rândurile lui N. Cartoian că prietenii și colegii de la facultate se pregăteau în octombrie 1938 să îl sărbătorească pe Demosthene Russo într-o ședință solemnă și la o masă comună, dar acesta, grav bolnav, a reacționat aparent neașteptat, referindu-se la deșertăciunile omenești¹¹. Însă cel mai important argument în sprijinul modestiei savantului îl constituie un act scris chiar de el (*Ultima mea voință*, 25 iulie 1937) – la o zi după ce își redactase testamentul – în care interzicea familiei să poarte doliu la plecarea sa și insista pentru o înmormântare simplă, fără anunțuri în ziare și telefoane la prieteni sau cunoscuți, pentru că, spunea el, „lumea nu trebuie deranjată cu asemenea plimbări neplăcute.”

Practica omagiilor, tehnici de realizare și modelul epocii

Apariția volumelor omagiale, copiind o practică europeană, datează în linii mari de la finele secolului XIX și începutul secolului XX. Un celebru volum omagial, interesant pentru toți aceia care se ocupă de istoriografia vremii, a fost, bunăoară, cel dedicat lui D.A. Sturdza, la 1903¹², spațiu propice radiografierii direcțiilor istoriografiei române și tematicii predilecte¹³.

Se poate lega această practică importată – a jubiliarelor – de o altă, mult mai veche și cultivată din belșug în mai toată zona sud-est europeană. Este vorba despre

¹⁰ Vezi C.C. Giurescu (*D. Russo*, RIR, 1938, nr. 1, p.1 și 6) și N. Cartoian (*D. Russo*, „Cercetări literare” III, 1939, p. XVII). Pe lângă aceste mărturii, aducem una suplimentară: se pare, din datele transmise de familie, că Elefterios Venizelos urma să îl decoreze la Atena, dar profesorul a intervenit prin terți pentru ca lucrul să se amâne *sine die*, spre a nu fi nevoit să refuze public și a nu implica pe alții în situații neplăcute. După moartea savantului, nepoții au dorit să redacteze o notă de prezentare a personalității acestuia, dar proiectul s-a oprit după câteva pagini; din acele rânduri, scrise cu creionul, avem și noi informația.

¹¹ N. Cartoian, *D. Russo*, p. XVII.

¹² *Prinos lui D.A. Sturdza*, București, f.e., 1903.

¹³ Numeroase asemenea proiecte s-au finalizat cu succes: *Lui Gr.G.Tocilescu, cu ocaziunea jumătății de veac a vârstei sale (26 octombrie 1900)*. *Omagiu din partea amicilor și stimulatorilor lui*, București, Tip. Corpului didactic, 1900; *Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, Socec, 1900; *Omagiu lui C.Dimitrescu-Iași din partea elevilor și a prietenilor săi, la împlinirea unui pătrar de veac de activitate universitară*, București, Göbl, 1904; *Profesorului Petru Poni. Omagiu din partea foștilor săi elevi. 4 ianuarie 1906*, Iași, Tip.H.Goldner, 1906; *Lui Ion Bianu amintire din partea foștilor și actualilor funcționari ai Academiei Române la împlinirea a șasezeci de ani*, București, Göbl, 1916 (volum tipărit efectiv în 1921); *Lui Nicolae Iorga. Omagiu. 1871-5/18 iunie-1921*, Craiova, Edit. Ramuri, 1921; *Omagiu lui I. Bianu din partea colegilor și foștilor săi elevi*, București, 1927; *Omagiu lui Mihail Dragomirescu*, București, Tipografiile române unite, 1928; *Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a douăzeci de ani de învățămînt în România*, București, Tipografia Bucovina, 1929; *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Edit. Institutului de istorie universală, 1931; *Mélanges offerts a M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*, Paris, Librairie Universitaire J. Gamber, 1933.

lingușirea intelectualilor cu pârgii de putere, considerată de Lucian Nastasă un mecanism individual de evoluție socială, în ultimă instanță. Cercetătorul de la Cluj remarca faptul că multora dintre intelectualii cu autoritate pe această piață specială le-a plăcut să fie lingușiți de cei care așteptau la rândul-le, să se bucure de același tratament imediat ce urcă pe scara socială. Căci ce sunt, la urma urmelor, volumele omagiale? „Un soi de lingușeală a inițiatorilor, la care se alipesc și alții.”¹⁴

Evident, lucrurile se pot nuanța, căci nu se poate pune semnul egal între datoria de elev sau stima reală și atașamentul față de un profesor sau coleg, cu exercițiul, destul de răspândit, e drept, al lingușirii cultivate. Linia de demarcație ar trebui să fie interesul manifest al inițiatorului pentru binefacerile celui omagiat, cu alte cuvinte, ar trebui analizată măsura în care editorul poate profita de bunăvoința celui onorat, în cazul în care cel din urmă se află pe o poziție care să îi permită acest lucru.

Oricum, practica volumelor omagiale creionează o tipologie extrem de interesantă, în sensul celor afirmate la 1943, într-una din scrierile sale târzii, de C. Rădulescu-Motru. „Ce observ la mine – scria reputatul filosof – este apoi jena pe care o simt de câte ori mi se aduce o lingușire... În această privință mă deosebesc foarte mult de mulți din colegii mei.”¹⁵

Volumele omagiale sunt, din punctul de vedere al organizării materialului și al tehnicii, destul de variate. Spre exemplu, dacă toate conțin poza recentă a sărbătoritului în primele pagini, o bună parte încep brusc seria de articole, fără alte avertizări, dedicații sau prezentări. O dedicație, un comitet de inițiativă, o listă a titlurilor sărbătoritului, bibliografia operei, în fine, tot ceea ce presupunea lucru serios, bine organizat ținea și de spațiul ocupat de cel omagiat în ierarhia puterii și, de ce nu, de felul său de a fi (mai mult sau mai puțin pretențios).

Regula cerea să existe o scurtă prezentare a inițiativei cu pricina, care juca și rol de dedicație, cel mai adesea. De aceasta s-au bucurat, între alții, Ion Bianu, directorul Bibliotecii Academiei Române la 1921 (dar oarecum condiționată de necesitatea explicării întârzierii apariției volumului), și N. Iorga, în același an. În cazul primului, volumul se oferea „cu același sentiment de admirație pentru munca

¹⁴ Lucian Nastasă, „*Suveranii*” *universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale, I Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1964-1948)*, Cluj-Napoca, Edit. Limes, 2007, p. 277.

¹⁵ C. Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri. 1943*, volum îngrijit de Rodica Bichis, Gabriela Dumitrescu, Edit. Floarea Darurilor, București, 1996, p. 143. „Este o greșală să se creadă că lingușirea vine din umilința sufletului, ea este mai degrabă izvorâtă din o falsă modestie. Acela care lingușește în fundul sufletului lui se crede mai deștept decât lingușitul. Cazurile de lingușire izvorâte din adevărata umilință sufletească sunt foarte rare și ele se recunosc ușor. Umilitul, când lingușește, nu-și compune stilul lingușirii. Nu caută fraza. El se exprimă în mod copilăros, cu termenii luați la întâmplare. Adevăratul lingușitor își caută expresiile, utilizează pe acelea care sunt plăcute lingușitului, adeseori le studiază în lucrările scrise ale acestuia” (p. 144). De asemenea, continuă Rădulescu-Motru, lingușitorul nu crede cel mai adesea în lingușeală, dar o acceptă în ideea ca eventualii săi rivali, „auzind sau citind lingușirea lui vor crăpa de necaz.” Firește, există diverse nivele în acest comportament, filosoful găsind în vârful piramidei pe „lingușitorii extradibaci” care se limitează la a plasa „o critică la adresa rivalului, dispensându-se de directa lingușire” (p. 145).

nepregetată, depusă spre propășirea instituției noastre.” Să amintim și de Mihail Dragomirescu, profesor la Facultatea de Litere de la Universitatea din București și vechi inamic al lui N. Iorga, căruia Raul Teodorescu, inițiatorul volumului omagial din 1928, la 60 de ani, îi scria că volumul este un gest din partea tuturor acelora legați de sărbătorit prin „vechi sentimente de stimă, admirație și dragoste.”

Așa cum era și firesc, Primul Război Mondial a rupt pentru scurt timp firul volumelor omagiale, inițiativele amânându-se câțiva ani pentru o altă vârstă rotundă, precum în cazul lui Ion Bianu, de la 1916 la 1921 (de la 60 la 65 de ani), sau în cel al lui M. Dragomirescu (amânat de la 50 de ani, în 1918, la 60 de ani, în 1928). Se cunosc și cazuri în care sărbătoritul nu mai apuca să vadă volumul omagial pregătit în cinstea sa. Așa s-a petrecut cu Charles Drouhet, profesor de literatura franceză la Facultatea de Litere de la Universitatea din Iași, apoi la cea din București, unde a ocupat și fotoliul de decan. Personaj influent, dar criticat pentru indeciziile sale, fusese pensionat din pricina bolii la numai 60 de ani, în 1939, și s-a stins înainte de vreme, la 8 ianuarie 1940, cu puțin timp înainte de apariția unui omagial la care au contribuit foștii elevi, colegii și prietenii¹⁶.

Nu de puține ori, volumul reprezintă partea finală dintr-o serie de manifestări dedicate unei personalități. Lui Petru Poni, spre exemplu, i s-a organizat la Iași un jubileu la 15 ianuarie 1906 (există și un volum cu acest titlu), cu un comitet de organizare la inițiativa lui Paul Bujor (decanul de la Științe) și I. Simionescu¹⁷. La fel s-a întâmplat și cu Mihail Dragomirescu; festivitatea prezentării volumului îngrijit de Raul Teodorescu, cu discursurile aferente, este cuprinsă chiar în paginile respectivului omagiu¹⁸.

Nu trebuie ignorată, în cazul volumelor dedicate personalităților cu pârghii de putere, lupta pe care colaboratorii o poartă pentru a nu rămâne pe dinafară, fapt ce putea da de gândit celui omagiat și determina, în funcție de temperament sau caracter, schimbări radicale de atitudine, „evazionistul” fiind repede inclus în tabăra inamicilor.

Pentru conținutul unui asemenea tom nu există reguli, totul depinzând de perspectiva sau specializarea editorului, dar și de voința sărbătoritului. Cel mai adesea este miscelaneu, dar sunt și unele la care materialul este grupat, lucru ce înseamnă fie că inițiatorii au solicitat colaboratorilor materiale pe mai multe secțiuni, având un plan bine organizat, fie, mai facil, au aranjat secțiunile după textele primite. Bunăoară, volumului din 1921 dedicat lui N. Iorga și îngrijit de G. Bogdan-Duică îi lipsește orice

¹⁶ Lucian Nastasă, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” (1864-1948)*, Cluj, Edit. Limes, 2010, p. 414.

¹⁷ *Vezi Jubileul Profesorului Petru Poni. 15 ianuarie 1906*. Exemplarul de la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași, la care am avut acces, nu conținea nici coperta originală, nici pagina de gardă. Interesantă este și inițiativa creării, în premieră, cu prilejul respectivului jubileu, a unui fond Petru Poni destinat susținerii studențimii și cercetării aplicate la Universitatea din Iași.

¹⁸ Cf. *Omagiu lui Mihail Dragomirescu*, București, Tipografiile române unite, 1928, p. 861-873.

organizare tematică, amestecându-se paginile de beletristică (proză și versuri, chiar traduceri din autori străini) cu articole de filologie, istorie, pedagogie, teologie, geografie (aranjate în ordinea alfabetică a autorilor), pentru ca la final să fie reprodus actul de naștere al sărbătoritului. Tabla de materii este aranjată acum tot alfabetic, ca și peste un deceniu, la 1931, în cazul omagialului Iorga îngrijit de C. Marinescu¹⁹; în ambele, materialele nu sunt grupate tematic, dar în 1931 s-a recurs la o selecție, în sensul că s-au selectat numai contribuțiile științifice (istorie, istoria literaturii, arheologie, genealogie, istoria artei). Tot aici apare și un element de noutate – participarea unor cercetători străini (doi polonezi și unul german). Mai bine organizat era volumul dedicat lui Mihail Dragomirescu, la 1928, conținând texte grupate în trei secțiuni: *Partea antologică* (beletristică), aproape două treimi din contribuții, *studii literare* (de critică literară) și *partea omagială* (articole dedicate vieții, activității și operei sărbătoritului).

Un loc comun pentru toate jubiliarele este absența indicilor, ceea ce întărește ideea, evidentă de altfel, că rostul acestor volume era în principal de a omagia o personalitate și numai în subsidiar de a produce știință. Ele devin mai pretențioase odată cu trecerea timpului, primele realizări fiind prea puțin reușite din acest punct de vedere²⁰.

Mai toți universitarii importanți din România veche s-au bucurat de asemenea dovezi de prețuire din partea unor elevi și colegi, de linguşeală din partea altora. Nu este întâmplător faptul că intelectualul care controla autoritar o bună parte din domeniu, N. Iorga, s-a ales și cu cele mai multe sărbătoriri și volume omagiale, urmare firească a expunerii sale îndelungate în viața publică.²¹ Savantul devenise modelul spre care tindeau toți intelectualii din epocă, atât în privința influenței sale, cât și a urmărilor particulare ale acestei influențe, volumele omagiale.

¹⁹ Fără îndoială, era vorba în principal de menajarea susceptibilităților reciproce ale colaboratorilor și evitarea unor situații neplăcute ce nu au lipsit din istoria recentă a altor jubiliare. De altfel, încă de la începuturi, aranjarea în ordine alfabetică este o tendință în general respectată. S-a încercat respectarea tendinței și în cazul volumului dedicat lui C. Kirișescu, 1937, dar numai în cea de-a doua parte, intitulată *Studii dedicate lui C. Kirișescu* și constând în contribuții științifice în general pe domeniul istoriei educației, deoarece în prima parte, ce conținea articole despre viața și opera omagiatului, lucrul pare să nu fi fost posibil.

²⁰ Bănăoară, în volumul omagial Titu Maiorescu (Iași, 1900), contribuția Anei Conta-Kernbach, una dintre primele absolvente ale Universității din Iași, consta dintr-o maximă ce număra exact zece cuvinte („Reflexie: Ce-i mai trist ca fericirea/ Ce ajunge prea târziu”).

²¹ Posesor al unei inteligențe ieșite din comun, al unei memorii extrem de cuprinzătoare, cultivat și dotat cu o voință și mai ales cu o energie fără asemănare printre oamenii vremii sale (numai corespondența sa numără 70.000 piese salvate), savantul a suscitât în epocă, aproape în egală măsură, laude, linguşeli, adulații, dar și critici nenumărate din pricina unor erori de scriere și de interpretare, a unor contradicții din opera sa dar și a unor tare de temperament sau, de ce nu, de caracter, care ieșeau la iveală pe măsura trecerii anilor. Lucrurile sunt în parte cunoscute, chiar contemporanii săi subliniind lucrurile care deranjau: iritabilitatea, incapacitatea de a accepta critica, refuzul de a fi contrazis, voința de dominare, o violență verbală și scrisă adesea exagerată, o anumită cerbicie de a persevera în greșeală. Astăzi sunt publicate o serie consistentă de memorii și volume de corespondență, conținând texte care reprezintă cel mai bine registrul neoficial, unde personajele se pot exprima liber și pot face aprecieri sincere asupra diverșilor actori ai scenei intelectuale.

Astfel, seria sărbătoririlor oficiale se deschide în cazul lui Iorga la 40 de ani, fapt fără precedent, după investigațiile noastre. Revista „Ramuri” îi dedica lui N. Iorga un număr întreg, sub forma unui jubiliar („Ramuri”, VI, 1911, nr. 18-20, p. 353-480), în care nu a semnat niciun universitar, ci doar o parte dintre discipolii lui de la această publicație, precum și o serie de intelectuali ardeleni.²² La fel, „Junimea literară” din Cernăuți îi dedica lui Iorga nr. 7-9 din 1911²³.

Un deceniu mai târziu, savantul se bucura de un volum omagial în înțelesul clasic, inițiat de G. Bogdan-Duică, *Lui Nicolae Iorga. Omagiu. 1871-5/18 iunie-1921*, Craiova, Editura Ramuri, 1921²⁴. Destul de modest ca întindere (346 p.) față de realizări ulterioare, tomul se deschidea însă cu o dedicație savuroasă, în registru pastoral: „Iubite Iorga, îți oferim un volum modest, însă doveditor: că iubim știința și artele spre care ne călăuzești neostenit; și că suntem fericiți a Te avea în frunte, conducător cald când îndemni, sever când alegi ... în toată România bate pentru Tine aceeași devotată inimă, care te cunoaște, și te simte, ca miorița pe baciul său ... Fii sănătos, fii vesel, triumfătorule.”²⁵ Tot în 1921, „Glasul Bucovinei” (IV, 1921, nr. 729 din 19 iunie) este dedicat lui N. Iorga, fiind realizat în principal de universitarii I. Nistor, R. Căndea, D. Marmeliuc, V. Grecu, Aurel Morariu.

În 1931 același N. Iorga beneficia de un omagial impunător (*Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Editura Institutului de Istorie Universală, 1931, 438 p.), la care au colaborat 53 de autori, apariția sa fiind „privegheată” de C. Marinescu, după cum se menționează pe ultima

²² Lucian Nastasă, „Suveranii” universităților românești., p. 278.

²³ Vezi și *Sărbătorirea profesorului N. Iorga cu ocazia împlinirii a 40 de ani de viață. Câteva articole din ziare și reviste*, Galați, 1911, 75 p, broșură, care nu mi-a fost accesibilă.

²⁴ Un rol important în pregătirea volumului au avut și N.A. Constantinescu, C.Ș. Făgețel și I. Buzdugan. Au colaborat, pe lângă cei amintiți, I. Agârbiceanu, N. Bănescu, P. Cancel, V. Bogrea, D. Onciul, Șt. Berechet, Sextil Pușcariu etc.

²⁵ Am spus că dedicația este savuroasă nu din pricina gradului exagerat de expunere a sentimentelor editorului, nemaîntâlnit în alte volume omagiale, ci pentru că trăirile alese ale lui G. Bogdan-Duică pentru cumnatul său (acesta era fratele lui Ion Bogdan și al Catincăi, a doua soție, din 1901, a lui N. Iorga) s-au diluat consistent patru ani mai târziu, când el a întreprins o critică fermă la adresa concepției iorghiste asupra istoriei literaturii române („Viața românească”, 1925, nr. 3, 4, 5-6, 7); scria, între altele, că superficialitățile lui Iorga „sunt o primejdie pentru seriozitatea educației literare a tinerimii neamului” sau că savantul „are despre cultură, ca și despre literatură, o rațiune empirică, lipsită de pătrundere filosofică și mai ales de întemeiere bibliologică.” Cum era de așteptat, episodul a generat o atmosferă glaciară între cei doi. O asemenea schimbare bruscă s-a petrecut și cu Mircea Eliade, în anul 1927. În luna martie acesta îl compara în „Cuvântul” lui Pamfil Șeicaru pe N. Iorga, idolul său, cu Hermes Trismegistul și afirma (în articolul *Cetind pe Iorga*, 9 martie 1927), într-un stil hiperbolic, că lucrările savantului, „închegate în febră”, sunt „cărți sfinte.” Lucrurile se schimbă aproape peste noapte, căci la 1 aprilie 1927 sesiza, într-un ton persiflant, că Iorga nu citește, ci răsfoiește, parcurgând primele și ultimele rânduri din capitol, apoi indicele, concluzionând ironic: „ca să scrii mult trebuie să citești puțin.” Faptul a avut repercusiuni: directorul gazetei, discipol fidel al istoricului, i-a interzis, „vânăt de mânie”, să mai scrie despre Iorga, pretinzând chiar ca Mircea Eliade să îi arate manuscrisele înainte de a publica. Vezi Ioana Pârvulescu, *1927, an de grație și de dizgrație*, „România literară”, 2006, nr. 15, varianta electronică.

filă²⁶. Volumul este însă surclasat de o realizare cu adevărat monumentală, *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*, Paris, Librairie Universitaire J. Gamber, 1933, 955 p, unde semnează nume europene de primă mărime în disciplinele umaniste²⁷. Este, după datele noastre, singurul caz în epocă în care un cercetător român din domeniul umanist s-a bucurat de o asemenea cinste din partea titanilor științei europene.

Contextul anilor '30

Proiectul omagial Russo a debutat într-un context istoriografic deosebit de complex. Lucrurile sunt agravate de o criză economică ce începea a se face prezentă în România, la pachet cu situația politică încordată (întoarcerea regelui Carol al II-lea, care a determinat o anumită poziționare, pro sau contra, a forțelor politice și a formatorilor sau liderilor de opinie).

Un conflict fără precedent în perioada interbelică se prefigura în lumea istoricilor încă din 5-6 iunie 1929, la celebrul congres al profesorilor de profil. N. Iorga, un factotum în domeniul cercetării istorice, dar și al pregătirii și recomandării de cadre tinere, se considera atacat, chiar dacă indirect, de o grupare cunoscută ulterior ca „școala nouă” de istorie, alcătuită din foști elevi ai lui Iorga, vârfurile de lance fiind C.C. Giurescu și P.P. Panaitescu. Se hotăra atunci, la cererea lui Panaitescu, care dăduse lectură unui referat în acest sens, crearea unui instrument

²⁶ Volumul conține fotografia sărbătoritului, titlurile sale și funcțiile deținute (trecute sau prezente, deloc puține), o listă a subscriitorilor (instituții și persoane) și bibliografia operei savantului (fix 1000 de lucrări, cifră simbolică, realizată de Ștefan Meteș). Într-o arie tematică largă (arheologie, genealogie, istoria artei, istorie și critică literară, folclor, istorie românească veche și medie, bizantinistică), au oferit contribuții foști elevi (inclusiv bursieri de la Fontenay aux Roses) și colaboratori ai savantului: Ștefan Meteș, N. Bănescu, Ion Bianu, Theodor Capidan, C. Daicoviciu, N. Ghika-Budești, Vasile Grecu, Al. Lapedatu, Ioan Lupaș, Ion Nistor, Sextil Pușcariu, Virgil Vătășianu, Radu Vulpe, Sever Zota, Scarlat Lambrino, Grigore Nandriș.

²⁷ După fotografia lui N. Iorga apare lista titlurilor, a demnităților și funcțiilor ocupate, de la fost prim-ministru și ministru al Instrucțiunii Publice până la rector, profesor, senator, etc., membru al Academiei Române, etc. Apoi se dă Comitetul de redacție, în care S. Charlety (rectorul Academiei din Paris) era președinte onorific, iar Ch. Diehl, președinte activ, vicepreședinți Ch. Bémont și Ferdinand Lot, iar Victor Ianculescu (directorul adjunct al Școlii Române de la Paris), secretar. Urmează lista colaboratorilor și o bibliografie a lucrărilor sărbătoritului. Autorii articolelor sunt nume de primă mărime în științele umaniste: Jacques Ancel (Universitatea Paris), Louis Bréhier (Universitatea Clermond-Ferrand), Jérôme Carcopino (Facultatea de Litere din Paris), Charles Diehl (Facultatea de Litere din Paris), Henri Focillon (Facultatea de Litere Paris), Henri Grégoire (Facultatea de Litere Bruxelles), Gustave Glotz (Facultatea de Litere, Paris), Andre Grabar (Facultatea de Litere din Strasbourg), Michel Lhéritier (secretar general al Comitetului internațional pentru științele istorice), Ferdinand Lot (Facultatea de Litere Paris), Mario Roques (director la École des Hautes Études). Lor li se adăugau Victor Ianculescu, Dumitru Ionescu, Vasile Mihordea și Matei Nicolau. Tematica abordată era de istorie universală și a Franței, istorie bizantină, literatură, artă, istorie antică, sociologie, drept internațional. Așadar, conținut miscelaneu, chiar dacă autorii articolelor dădeau, prin numele lor și calitatea lucrărilor, o anume greutate și o importanță considerabilă tomului omagial.

de „informare și de critică” ce urma a se asemăna mult cu revista „Annales” de la Paris. Intenția nu era văzută cu ochi buni de polihistor, care gestiona el însuși mai multe reviste de istorie și considera că felul în care „tinerii” puneau problema intenționa să acrediteze ideea că revistele sale sunt depășite ori că în paginile lor adevărul istoric nu este respectat. De altfel, chestiunea adevărului în istorie este una centrală în celebra dispută dintre cele două școli, de aceea, chiar în *Prefața* primului număr al revistei, se va spune că între adevăr și patriotism nu există antinomie, idee prezentă și în corespondența păstrată a lui C.C. Giurescu din acea vreme, bunăoară cu Basil Munteanu.

Lucrurile sunt destul de complicate și încă insuficient cercetate. Oricum, date esențiale datorăm rândurilor dedicate chestiunii de Al. Zub²⁸ și mai ales serialului în trei episoade apărut în „Anuarul Institutului «A.D. Xenopol»” și redactat de Șt. Gorovei, asistat de Petre Țurlea și Lucian Nastasă²⁹. Firește, extrem de utile sunt contribuțiile anterioare ale lui Lucian Boia³⁰ și Pompiliu Teodor³¹, precum și cele incluse, acum două decenii, în volumul dedicat lui Gh. Brătianu, apărut la Iași³².

În iulie 1929 același Basil Munteanu era anunțat de intenția de a scoate o nouă revistă de istorie, gestionată de C.C. Giurescu, Gh. Brătianu, Scarlat Lambrino, N. Cartoian, P.P. Panaitescu, „cu articole scurte și condensate ... scrisă în stil occidental, fără personalități.” Era o revoltă împotriva a ceea ce el numea „dictatura ce se exercită azi în știință la noi și calitatea mandarinilor științei.” Deși revista nu apăruse, fostul său maestru, prezent și el la congresul din iunie 1929 (unde prezida lucrările), luase totul ca pe un afront personal. Formularea lui Giurescu, „Iorga ne înjură, dar ostilitățile n-au început”, anunța vremuri mai tulburi³³.

Lucian Boia semnala corect faptul că pare exagerat să considerăm că influenței istorici P.P. Panaitescu, Gh. Brătianu și C.C. Giurescu, cărora li se alăturau și alții, au creat un curent omogen, o școală propriu-zisă, după cum se poate remarca și că textele din publicația ce o vor scoate aceștia, în ciuda programului inițial, nu difereau ca abordare de cele publicate de „Revista istorică” a

²⁸ *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română sub semnul modernității)*, ediția a II-a, București, Edit. Enciclopedică, 2000.

²⁹ Ștefan Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Nastasă, „Școala nouă” de istorie. *Mărturii documentare (I-III)*, AIIAI, XXII, 1, 1985, pp. 335-376, XXIII, 1, 1986, pp. 356-396, XXIV, 1987, 2, pp. 417-454.

³⁰ Lucian Boia, *L' historiographie roumaine et l' ecole des „Annales.” Quelques interférences*, „Analele Universității București”, istorie, anul XXVIII, 1979, p. 31-49.

³¹ Pompiliu Teodor, *Noi orientări în istoriografia română în deceniul trei al secolului XX*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai.” *Historia*, 2, XXVI, 1981, p. 48-62.

³² *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu* (coord. Victor Spinei), Iași, Universitatea „Al.I. Cuza”, 1988. Din acest volum, vezi îndeosebi Lucian Boia, *Tradition historiographique roumaine et „nouvelle histoire”: l' œuvre de G.I. Brătianu*, pp. 3-12; Pompiliu Teodor, *Gheorghe Brătianu și spiritul „Analelor.” Analogii, sincronisme și convergențe*, pp. 25-46; Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentațiile vieții politice*, pp. 241-356.

³³ Basil Munteanu, *Correspondențe*, Paris, Ethos, 1979, scrisoarea din 4.VII.1929, pp. 431-432.

lui Iorga³⁴. Lucrul este întărit și de Pompiliu Teodor, care demonstrează că „spirite independente, istoricii noii generații se distanțează de Iorga, dar niciunul dintre ei nu părăsește ideea fundamentală a magistrului, a autonomiei istoriei și metodelor sale”³⁵. Ca atare, perspectiva lor rămâne în principal istorică, și nu sociologică, cum se petrece în cazul *Școlii analelor* (mișcarea Bloch-Febvre) de la care se revendică.

Astăzi s-a uitat sau se ignoră cu bună știință faptul că D. Russo era un mentor pentru „școala nouă” de istorie. Aceasta nu își ascundea legăturile cu elenistul (ele erau de notorietate, de altfel), ceea ce făcea ca medicamentul să fie ceva mai greu de mistuit pentru N. Iorga (și, prin extensie, pentru aderenții lui), pe atunci inamicul central al grupării. Relevant este că un studiu semnat de bizantinist (*O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română*) își făcea loc în oficiosul grupului în chiar primul număr (1931), și nu oriunde, ci în cap de listă, imediat după *Prefața* în care redacția explica rosturile și scopul noii reviste³⁶. Oricum, scria C.C. Giurescu peste ani, studiul respectiv „a făcut o profundă impresie prin erudiția sa”³⁷, așa încât, alături de intenția de a sugera faptul că noua școală prețuiește în scriitură temeinicia și acribia în dauna cantității, trebuie să vedem și un calcul editorial, care să asigure un impact mai puternic noii apariții.

Noua școală istorică începea în forță așadar, dărmând și construind în egală măsură, complicând, în orice caz, mediul istoriografic român, destul de omogen, controlat până atunci de „mandarinii științei”, cum remarca C.C. Giurescu. N. Iorga

³⁴ Cf., Lucian Boia, *L' historiographie roumaine et l' école des „Annales.” Quelques interférences*, „Analele Universității București”, istorie, anul XXVIII, 1979, p. 39.

³⁵ Pompiliu Teodor, *Noi orientări în istoriografia română în deceniul trei al secolului XX*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai.” Historia, 2, XXVI, 1981, p. 61.

³⁶ Victor Papacostea în studiul său *Teodor Anastasie Cavallioti. Trei manuscrise inedite*, din RIR, 1931, 1, pp. 383-402 îi mulțumea într-o notă lui Russo pentru bunăoința de a-l ajuta cu două însemnări de pe manuscrise (p. 390, nota 1). Și în numărul al doilea D. Russo este prezent cu un articol, *Cronica Moldovei de N. Chiparissa 1716-1717*, RIR, 1933, vol. 3, pp. 133-151. Apoi în fiecare număr se fac referiri la operele savantului se aduc mulțumiri pentru îndrumarea și sprijinul dat în redactarea lucrărilor. În RIR, 1933,3 (pp. 159-171), N. Cartoian (*Ceasornicul domnilor de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*) îl cita în chiar prima sa notă cu *Studii bizantino-române*, București, 1907. Ștefan Glixelli îl citează intens la începutul articolului său despre *Regulile de purtare la masă în românește*, RIR, 1933, 3, pp. 327 și 328. De asemenea, Dimitrie G. Ionescu îi mulțumea profesorului încă în primul paragraf al studiului său (*Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656. Contribuții la cunoașterea legăturilor noastre politice cu Rusia*) din RIR, 1933, 3, p. 234, pentru indicațiile sale, fostul elev asigurându-l de „sentimentele noastre de respectuoasă grațitudine” pentru sprijinul dat și în cadrul seminarului de filologie bizantină al cărui director era D. Russo. Acesta deschidea și RIR 1934, 4, cu un consistent studiu despre *Mitrofan Gregoras, Cronica Țării Românești (1714-1716)*, pp. 1-42. De asemenea, Russo era citat (se făceau referiri la cursul său nepublicat, ținut în 1919-1920, 1924-1925 și 1932-1933, intitulat *Istoriografia greco-română 1453-1821*) la prima notă a articolului semnat de Iulian Ștefănescu, *Epopoea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolul 17 și 18* (RIR, 1934, 4, p. 141). Cursul fusese „audiat de un mare număr de persoane” și circula în manuscris „printre studenți dar și printre particulari.” La pagina următoare, îi mulțumea „veneratului meu profesor” pentru posibilitatea de a consulta la București un manuscris de secol XVIII scris în slavonă (Codicele de la Schottenkloster).

³⁷ C.C. Giurescu, *D. Russo*, în RIR, 1938, 8, p. 4.

primea lovitură de grație chiar de la fosul său student, printr-o recenzie extrem de întinsă, în două părți, asupra sintezei *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, Fundația Ferdinand I, 1930³⁸.

Dincolo de atacul lui C.C. Giurescu, N. Iorga sesiza rolul meticolosului său critic (D. Russo) în evoluția școlii noi, motiv pentru care, într-o broșură ce se dorea o prezentare a întregii opere și activități a elenistului –, dar prilejuită de apariția *Studiilor istorice greco-române*, operă postumă, editată de nepoții savantului sub îngrijirea lui C.C. Giurescu în 1939 – saluta, la 1940, dispariția fizică a bizantinistului (sic!), singurul leac pentru dispărerea vrăjii ce îi lega pe elevi și colaboratori de profesorul Russo³⁹.

Proiectul de omagial

Așadar, acesta era mediul complex și conflictual în care inițiatorii volumului omagial Russo (Iulian Ștefănescu și C.C. Giurescu) încercau să își surprindă plăcut maestrul la împlinirea a șase decenii de viață, apelând la colaborarea unor specialiști în domeniul studiilor bizantine sau al interferențelor greco-române. Momentul nu era unul prielnic nici pe plan internațional, căci savanții apropiați specializării lui Russo se aflau preocupați de congresul internațional de bizantinistică de la Atena (octombrie 1930) și, în cazul grecilor, de manifestările organizate cu prilejul centenarului independenței noi Elade.

În arhiva privată Demosthene Russo se află un set de corespondență în limbile română, franceză, greacă și germană care, deși nu era adresată savantului, constituie

³⁸ *O nouă sinteză a trecutului nostru*, în RIR, 1931, nr. 1, p. 337-382. Urmarea era publicată în RIR, 1932, 2, p. 1-45 și 164-220. C.C. Giurescu nu era singurul critic al lui N. Iorga în paginile revistei. Bunăoară, D. Bodin îi recenza lucrarea *Generalități cu privire la studiile istorice; lecții de deschidere și cuvântări*, ed. II, București, 1933, 177 p. (în RIR, III, 1933, pp. 396-403) și acuza faptul că la N. Iorga metoda nu pare importantă, ci „scrisul frumos”, sensibilitatea, „fantasia”, „divinația”, capacitatea poetică. Îl ridiculizează pentru că, fiind cel care s-a impus în istoriografie ca un vehement critic al atmosferei romantice reprezentate de Hasdeu și Tocilescu, ca un promotor al documentului, a sfârșit prin a face tocmai apologia acelor aspecte pe care le critica la vechea școală. Mai mult, afirmă Bodin, Iorga se contrazice flagrant în cuprinsul lucrării și tratează istoria arbitrar; în general, în cărțile sale „argumentarea și înlănțuirea construcției se colorează după starea sufletească a autorului” și, de aceea, în opera savantului nu trebuie căutat „în primul rând adevărul, cum e normal, ci arta.” Vezi și N. Iorga, „Școala nouă” de istorie. *O lămurire definitivă*, București, 1936, p. 12. Savantul tratează în cheie ironică analiza lui Bodin, „om cu cunoștinți universale la douăzeci de ani”, care ar fi de fapt supărat de rezultatele unui examen susținut în fața lui Iorga. La fel, o acidă critic antiiorghistă formulează Emanoil Hagi Mosco (RIR, 1935-1936, 5-6, pp. 418-423), prilejuită de o lucrare a savantului despre artelor minore și publicată în Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, dar care repetă multe din ideile și imaginile cărții aceluiași, *Les Arts Mineurs en Roumanie*. Concluzia recenziei era destul de dură: „tipărirea unei atât de costisitoare lucrări era de prisos”, mai ales că producția de carte a lui N. Iorga este oricum bogată („chiar păgubitor de bogată”), nefiind nevoie să se cheltuiască din puținii bani dedicați publicațiilor, în dauna lucrărilor cercetătorilor tineri, „sortite pieirii din lipsă de sprijin bănesc.”

³⁹ N. Iorga, *Un om, o metodă și o școală*, București, 1940. Este singurul caz, din câte cunoaștem, în care un cercetător se bucură public, asumându-și pe deplin atitudinea, de moartea unui confrate, fapt care spune multe despre resentimentele și frustrările încercate de Iorga în relația sa cu Russo, ceea ce face de prisos alte comentarii.

o sursă de prim rang pentru reconstituirea momentului la care ne referim. Adunând un număr de 23 de scrisori, la care se adaugă una aflată în colecția P.P. Panaitescu de la Biblioteca Academiei și publicată deja⁴⁰, această corespondență acoperă un interval de câteva luni, din toamna lui 1929 până în iulie 1930.

În primul rând, setul de scrisori relevă un fapt important, acela că proiectul a demarat cu întârziere și volumul omagial ar fi apărut, în cel mai bun caz, la 61 de ani ai sărbătoritului, în toamna lui 1930. Nu este vorba despre o lacună în memoria celor doi inițiatori (Giurescu și Ștefănescu), altfel demersurile ar fi trebuit începute cu un an înainte, ci de o atitudine ezitantă din partea lor, din motive care se vor limpezi în rândurile de mai jos.

Conform scrisorilor trimise de ei terților, volumul avea o încadrare tematică foarte restrictivă, anume studii relative la Bizanț și la influența acestuia asupra diverselor țări, în fapt, aria de interes a sărbătoritului. Nu știm dacă lucrul se datora apariției omagialului Ortiz în 1929, unde contribuțiile erau din aria de competență a filologului de origine italiană, anume interferențele româno-italiene, și fuseseră adunate din România și Italia⁴¹. În mod evident, o asemenea limitare în cazul lui D. Russo era în măsură a reduce drastic numărul colaboratorilor români⁴², motiv pentru care C.C. Giurescu și Iulian Ștefănescu se adresează mai ales savanților din Grecia. Între cercetătorii români invitați să participe cu texte se aflau P.P. Panaitescu, C. Marinescu, Orest Tafrali, Vasile Grecu, Dumitru Caracostea⁴³.

Cu excepția scrisorii către P.P. Panaitescu (nedatăată, dar e vorba totuși de finele lui 1929), restul corespondenței reprezintă răspunsuri la invitația de colaborare. În aceste condiții, textul celei dintâi pare cu atât mai important. Slavistul era anunțat de faptul că „întemeietorul bizantinologiei în țara noastră” împlinește 60 de ani și „un grup de foști elevi și admiratori au hotărât să-i dedice un volum omagial”, care urma să cuprindă studii relative la Bizanț și la influența lui asupra diverselor țări.

⁴⁰ Ștefan Gorovei, Lucian Nastasă, Petre Țurlea, „Școala nouă” de istorie. *Mărturii documentare* (II), AIIAI, XXIII, 1, 1986, p. 362.

⁴¹ *Vezi Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a douăzeci de ani de învățămînt în România*, București, Tipografia Bucovina, 1929. Semnau specialiști români precum I. Bianu, G. Călinescu, N. Cartoian, N. Iorga, E. Lovinescu, George Murnu, Sexil Pușcariu, Tudor Vianu, alături de autori italieni.

⁴² Să mai spunem că Russo își construise un prestigiu de ultimă instanță în domeniul bizantinisticii, inspirând respect și chiar teamă, intimidând oricum pe mulți dintre istoricii și filologii de la noi, astfel încât numărul celor care ar fi riscat să apară într-un omagial Russo și să se supună, chiar și neoficial, criticii maestrului, era destul de mic. Acest aspect se adaugă multor altora care explică mai bine eșecul demersului omagial.

⁴³ Nu putem decât lansa varii supoziții pentru absența lui N. Cartoian, elev, colaborator și prieten statornic. Cel mai probabil misiva sa a fost rătăcită, pentru că raporturile erau cu adevărat exemplare între Russo și Cartoian. Profesorul fusese membru în comisia de doctorat al lui N. Cartoian, iar corespondența lor (inedită) relevă faptul că maestrul îl îndruma îndeaproape și îi împrumuta cu încredere cărți rare ce nu se aflau în alte biblioteci, lucru rezervat doar celor în care avea deplină încredere. N. Cartoian se afla la deplina maturitate științifică la data la care se inițiaseră proiectul de volum omagial (după reușitele studii *Alexandria* și *Legendele Troadei*, în 1929 îi apăruse la București primul volum din *Cărțile populare în literatura românească*, anume *Epoca influenței sud-slave*, foarte bine primit de publicul de specialitate), așa că trebuie exclusă ipoteza unei selecții a colaboratorilor care să nu îl cuprindă și pe el.

Contribuțiile nu putea depăși 24 de pagini și, dacă textul putea întârzia până la 1 februarie 1930, adeziunea și titlul trebuiau comunicate până la 15 ianuarie 1930.

Nu avem răspunsul lui P.P. Panaitescu, dar bănuim că era unul afirmativ, dată fiind relația foarte bună dintre elev și profesor⁴⁴. Deținem însă răspunsul lui Orest Tafrali care, după ce îi felicită pe Giurescu și Ștefănescu, se scuză („mă puneți însă în grea cumpănă”), căci ar vrea din toată inima să colaboreze la „acest meritat omagiu”, dar nu are terminat vreun studiu de mici dimensiuni. Până la 1 februarie 1930 este exclus să trimită ceva și ar avea timp doar în vacanța de vară, pentru că pierde timp prețios cu scrierea unor manuale didactice și cu prelegerile. Din studiul mare, spunea el, „care va fi încoronarea vieții mele”, nu poate da nimic, chiar și titlul fiind secret, mai ales că lucrul se afla abia la început și i-ar trebui 10-15 ani să îl termine⁴⁵.

Un refuz diplomat venea și din partea lui C. Marinescu, titularul, Catedrei de istoria universală la Universitatea din Cluj, care răspundea, la 27 ianuarie 1930, că ar participa bucuros la proiect, dar, cu toate că avusese un material de istorie bizantină, l-a predat și textul este deja tipărit la Academia regală din Barcelona, momentan nemaiaivând nimic la îndemână. Mai mult, soția sa, o fostă elevă a lui Russo, ar fi dorit să poată contribui, însă tematica restrictivă a volumului nu îi permitea⁴⁶. Fapt este că profesorul clujean s-a îngrijit, un an mai târziu, de apariția volumului omagial N. Iorga, publicat la Cluj, la Institutul de Istorie Universală, al cărui director era. Cel mai probabil, istoricul nu a dorit să expună pericolului bunele sale relații cu polihistorul⁴⁷. Cert este că în același an, 1931, îi scria de la Cluj lui D. Russo,

⁴⁴ Mărturie stă corespondența celor doi, încă de când Panaitescu se afla la Cracovia, la specializare, și apoi, la Școala română de la Paris (Fontenay aux Roses). Profesorul primise o invitație la nunta slavistului, în 1927, pe când se afla în Atena, iar faptul îi este adus la cunoștință de nepoata sa, Ariadna Camariano (scrisoarea din 27 mai 1927, aflată în arhiva Russo).

⁴⁵ Arhiva Demosthene Russo, scrisoarea din 30 decembrie 1929.

⁴⁶ În mod ironic, dacă ar fi venit o asemenea contribuție din partea soției lui C. Marinescu, editorii, care nu i-au cerut ei colaborarea, ar fi fost puși într-o poziție cu adevărat ingrată, știută fiind preferința lui Russo pentru studii riguroase. Oricum, nu este o surpriză că volumele omagiale făceau loc adesea multor contribuții la limita demersului științific sau chiar din domeniul beletristicii.

⁴⁷ C. Marinescu urmase cursurile Facultății de Litere și ale Facultății de Drept de la Universitatea din București (din 1909), fiind ulterior remarcat de N. Iorga pentru aplecarea spre istoria universală. Acesta îi facilitează o bursă la Școala Română de la Paris, unde se pregătește temeinic și își trece doctoratul în țară (una dintre condițiile obținerii bursei la Fontenay aux Roses era ca studiosii să nu își susțină doctoratul în străinătate, ci la una dintre universitățile autohtone). Tot N. Iorga îl aduce la Universitatea din București, însă ca simplu conferențiar, apoi, pentru că șansele avansării erau mici în orașul de pe Dâmbovița, îi netezește calea spre ocuparea catedrei de istorie universală de la Cluj, vacantată între timp (1925, profesor agregat, 1928, titular). Lucian Nastasă nota că inclusiv căsătoria cu Zoe, fiica lui Gheorghe Balș (1926), prin care C. Marinescu intra într-una din cele mai de vază familii aristocratice, l-a ajutat pe acesta să avanseze, fiind ales în 1928 membru corespondent al Academiei, apoi, în 1941, director al Școlii române de la Paris (unde ia locul lăsat liber prin dipariția tragică a lui N. Iorga), pentru ca, în final, să devină titularul Catedrei de istorie universală de la Universitatea din București. Cf. Lucian Nastasă, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” (1864-1948)*, p. 105 și 177. Asupra concepției sale istorice, vezi și C. Marinescu, *Școala istorică raționalistă – Concepție și metode. Lecție de deschidere a cursului de istorie universală la Facultatea de Litere a Universității din Cluj*, Cluj, 1925, *apud* Pompiliu Teodor, *Noi orientări în istoriografia română în deceniul trei al secolului XX*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai.” Historia, p. 58.

mulțumindu-i pentru studiul *O scrisoare a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română*, pe care acesta i-l trimisese, și îi lauda „concluziile absolut sigure” și fermitatea cu care „ați spânzurat câțiva cercetători băștinași”⁴⁸.

D. Caracostea le răspundea inițiatorilor în ajunul Anului Nou (31 decembrie 1929), felicitându-i pentru proiectul de a-l omagia pe „iubitul nostru profesor”, și îi asigura că va da „cu dragă inimă” o contribuție în domeniul etnografiei.

De la Vasile Grecu avem două scrisori nedatate, dar relevante pentru analiza de față. În prima, scrisă probabil la finele anului 1929, el se declara încântat să participe „la orice ar cinsti și face bucurie dascălului meu iubit și stimat.” Articolul său era deja gata, intitulându-se *Erminiile de pictură bizantină*. Promite să păstreze discreția asupra volumului, dar insistă pe necesitatea ca acesta să fie atent realizat, profesorul distingându-se „cu drept cuvânt” ca un pretențios în ce privește „contribuțiile științifice”, dar și „execuția tehnică.” De aceea, scria el, „sunt de părere că ori ceva cumsecade, ori nimica.” În continuare, propunea ca minimumul de contribuții să fie de zece, totalizând „6 coale de tipar.” Totodată, pune punctul pe „i”, sesizând că ar fi fost bine dacă s-ar fi lărgit aria tematică, întrucât „la noi limpezi bizantinologi sunt cam puțini”, și, în plus, lucrul ar fi dat ocazia „și altor elevi și admiratori ai savantului să-și arate dragostea față de dl. Russo.” În cea de-a doua scrisoare, care însoțea articolul promis, Vasile Grecu vine cu alte idei constructive, în măsură a spori calitatea volumului omagial. El propune ca textele scrise în românește să beneficieze de un rezumat „într-o limbă mondială” (el oricum adăugase unul în limba germană), iar, în privința aparatului critic, dă drept exemplu revista „Byzantion” (numele autorilor cu majuscule, titlurile în cursive).

Nu știm dacă editorii s-au adresat și unor personalități europene din domeniu, cu excepția unor savanți eleni. Chiar dacă nu au făcut-o (oricum, setul de scrisori la care ne referim nu conține aceste informații), absența corespondenței către specialiști din alte țări europene ar fi doar aparent surprinzătoare. Demosthene Russo era mai puțin cunoscut în mediile respective, motivația principală constituind-o absența lui de la manifestările internaționale din domeniu. Nu a participat la primele două congrese de bizantinistică (București, 1924, și Belgrad, 1927), care i-ar fi adus sau sporit audiența în Occident, nici la următoarele (Atena, 1930, Sofia, 1934, Roma, 1936), ceea ce nu însemna că nu se ținea la curent cu lucrările și mișcările de idei din sfera bizantinisticii. Dimpotrivă, documentarea sa era mereu atent realizată, savantul consumând multă energie și timp pentru a fi bine informat. Ba chiar se interesa de aceste congrese și dorea să știe cine și cu ce participa, care a fost atmosfera generală și, oricum, primea invitații, fiind nominalizat de fiecare dată de Universitatea din București să o reprezinte, alături de alți profesori. Despre motivațiile și resorturile neparticipării sale se știu puține lucruri, una dintre cele câteva date fiind oferite de corespondența lui G.T. Kirileanu, care face referire la câte a pățimit Russo din partea lui Iorga în organizarea congresului de la București, din 1924, unde, trebuie să o spunem, polihistorul s-a întrecut pe sine pentru a aduce oaspeți de vază și a impune o

⁴⁸ Arhiva Russo, scrisoarea din 12 aprilie 1931.

tradiție. Sper însă ca studierea în amănunt a corespondenței lui Russo să poată oferi lămuriri în acest sens.

În privința cercetătorilor greci contactați, în număr de 14, dacă ar fi să ne limităm doar la scrisorile aflate de noi, putem spune că majoritatea s-au arătat dispuși să contribuie la volumul jubiliar. Unul dintre ei (Mihail Lascaris) a cerut timp până în august 1930 (a și fost contactat târziu), căci, aflându-se la 14 iulie 1930 într-o călătorie către Cambridge, unde urma a se ține un congres internațional în domeniul său, nu avea acces la un manuscris indispensabil (al *Efimeridelor*) pentru redactarea textului. Au refuzat ferm alți cinci (Anastasios Orlandos⁴⁹, I. Vlachoyannis⁵⁰, Linos Politis⁵¹, Manolis Triantafyllides⁵² și Georges Sotirou), primii doi pe motiv că sunt ocupați cu organizarea Congresului III de bizantinistică (Atena, 1930), respectiv a centenarului independenței grecești, al treilea din pricina noilor obligații de la direcțiunea Bibliotecii Naționale, al patrulea foarte sec, pe motiv că are altceva în lucru, iar ultimul, pentru că nu are competențe în domeniul strict al istoriei. Cu toții însă, și aici este vorba și de politete, și uzanțele vremii, firește, îi felicită pe inițiatori și au cuvinte de laudă la adresa operei „eminentului profesor” din capitala României.

Date fiind constrângerile tematice, au acceptat să trimită texte opt personalități ale scenei intelectuale elene: Phaedon Coucoules, N. Andreotis, C. Amantos, Elias Voutieridis, Petros Phourikis, Nicolaos Vees, S. Kyriakides, C. Triantafyllopoulos, care au propus titluri în acord cu exigențele organizatorilor (*Importanța termenului de Romania, Cercetări akritice, Constantin Brâncoveanu și cultura greacă, Albanezii din Bizanț, Izvoarele Codului civil Calimachi* etc.).

Bunăoară, Phaedon Coucouly, prietenul lui Russo de la Societatea de studii bizantine din Atena, promitea editorilor la 14 martie 1930 un articol de etnografie (*La colonne de Neophyte*), iar pe 3 aprilie 1930, le trimitea și studiul în limba franceză, împreună cu anexele în limba greacă, insistând ca un vorbitor nativ de greacă să realizeze corectura pasajelor în elină. La rândul-i, N. Andreotis scria în martie 1930 că, din pricina caracterului limitativ al volumului omagial, i-a fost greu să găsească ceva potrivit, dar, căutând insistent printre hârtiile sale, a aflat ceva potrivit, despre un elogiu inedit adresat unui domnitor român. C. Amantos, profesor la Universitatea din Atena, accepta la 24 aprilie 1930 să dea un text, propunând ca subiect importanța termenului de Romania, în sensul ideologiei bizantine. Cerea inițiatorilor să îi transmită dacă titlul este acceptabil, caz în care vor primi la timp contribuția sa. O a doua scrisoare, din 22 iunie 1930, însoțea articolul și îi anunța pe cei doi că în lunile august și septembrie se va afla în insula Chios, dacă se hotărăsc să trimită corecturile. Petros Phourikis răspundea de la Atena pe 12 aprilie 1930 că, deși

⁴⁹ Arhitect de profesie și reputat specialist în domeniul artei bizantine, a jucat un rol important în asigurarea sponsorizării Congresului de bizantinistică, al cărui secretar general era.

⁵⁰ Scrisoarea din 19 martie 1930.

⁵¹ Scrisoarea din 2 aprilie 1930.

⁵² Scrisoarea din 29 martie 1930.

inițial s-a temut că din pricina unei boli nu va reuși să dea un text, în timpul din urmă, simțindu-se mai bine, crede va reuși să trimită un articol despre *Albanezii din Bizanț*.

Nicolaos Vees, viitorul membru al Academiei din Atena (începând cu 1943), scria și el la 16 martie 1930 că își va aduce bucuros contribuția, mai ales că D. Russo este un savant a cărui operă o cinstește în mod deosebit. Urma să redacteze un text despre raporturile unei mănăstiri cu domnia Țării Românești și promitea că va trimite articolul până la 31 mai 1930. La fel, S. Kyriakides de la Universitatea din Salonic, fost coleg al lui Russo și prieten personal, după cum declara el însuși, scria la 26 martie 1930 că va da un studiu intitulat *Cercetări akritice*, despre faimoasa epopee bizantină, detaliind și aspectele urmărite. Reputatul profesor de drept de la Universitatea din Atena, viitorul academician C. Triantafyllopoulos, nota la 18 martie 1930 că, sensibilizat de propunerea inițiatorilor, fiind și vorba despre bunul prieten și coleg D. Russo, va da un text despre *Izvoarele Codului civil Callimachi*. Într-adevăr, la 4 iunie trimitea textul (manuscrisul plus o copie, pentru eventualele corecturi de expedit), notând, în scrisoarea care îl însoțea, că dorește și un număr de extrase după articolul publicat.

Oricum, dacă editorii cereau colaboratorilor din țară să predea textul până la 1 sau 15 februarie, în cazul savanților eleni au amânat data limită până la sfârșitul lunii mai, din motive care nu sunt precizate, dar se pot bănui: distanța în dublu sens ce trebuia parcursă de corespondență și un plus de politețe, pentru că cercetătorii străini nu puteau fi bruscați cerându-li-se termene imposibile, de două-trei luni.

Un caz special a fost cel al lui Georgios Sotiriou, directorul Muzeului bizantin din Atena. El le scria, la 12 martie 1930, editorilor că se ocupă în general de arta bizantină, așa încât regretă infinit că nu poate da curs invitației (nu s-a ocupat „niciodată” de istorie), cunoscând tematica volumului. A făcut însă un derapaj major de la condițiile anunțate de editori, care a contribuit decisiv la eșecul proiectului. La 15 martie 1930 i-a scris personal lui Russo – se afla de altfel în foarte bune relații cu acesta – ca să îi explice de ce nu poate colabora, deși un loc comun în scrisorile inițiatorilor era rugămintea de a se păstra totala discreție. Arhiva Russo nu păstrează, din păcate, misiva la care ne referim, dar există una ulterioară, redactată într-o cheie din care rezultă jena teribilă resimțită de Sotiriou care s-a văzut a fi „cauza întristării” lui Russo. Își cere scuze că i-a divulgat secretul volumului, dar, în contrapartidă, argumentează că a participat de curând la volumele în onoarea lui Diehl și a lui Heisenberg, iar aceștia erau la curent cu cele pregătite de colaboratori. În amintita arhivă se mai păstrează și o ciornă cu răspunsul lui Russo la prima scrisoare, care reprezintă cheia întregii situații, explicația pentru care *Mélanges Russo* nu a văzut, chiar și cu întârziere de un an, lumina tiparului.

În respectiva misivă, datată 3 aprilie 1930, Russo nota că, din scrisoarea datată 15 martie, a aflat „cu stupoare și emoție faptul că se lucrează la *Mélanges Russo*, lucru de care nu aveam defel știință.” Imediat și-a întâlnit „prietenii” care se îngrijeau de volum și i-a rugat insistent să oprească proiectul. Aceștia, în fond, notează Russo, „cunoscându-mi caracterul”, au solicitat tuturor colaboratorilor discreție maximă.

Modul în care savantul a pus problema l-a determinat pe Sotiriou să revină cu încă o scrisoare, datată 12 aprilie 1930 și adresată lui C.C. Giurescu și Iulian Ștefănescu, în care își cere scuze pentru gafa sa monumentală și pentru faptul că a devenit, fără intenție, – motivul se repetă – cauza întristării bizantinistului de la București, reiterând și argumentul folosit față de Russo, anume participarea deschisă la *Mélanges Diehl* și la *Mélanges Heisenberg*. Sotiriou se pune la dispoziția inițiatorilor pentru orice plan ar dori aceștia să urmeze. Credea el oare în posibilitatea ca proiectul să continue în ciuda supărării savantului? Ar fi încercat să dea totuși un text? Evident însă, lucrurile nu mai puteau continua, intrarea scrisorilor în posesia lui Russo arătând limpede că elevii au depus în cele din urmă armele.

Textul amintitei ciorne, refuzul categoric al bizantinistului de a avea un volum omagial (nu știm cât de sincer, cert este că elevii și prietenii s-au conformat), ne scutește să mai punem întrebarea de ce proiectul nu a fost reluat câțiva ani mai târziu, cum poate sugera, Sotiriou (ocazii au mai fost, bunăoară la 65 de ani sau de ce nu, postum, la 70 de ani). Oricum, în anii ce i-au mai rămas de trăit în deceniul patru, D. Russo a avut o sănătate șubrezită (unul dintre motivele principale pentru amânarea *sine die* a proiectatei sale sinteze, *Elenismul în România*) și se interna anual în sanatorii din țară și străinătate (bunăoară Atena sau Paris)⁵³, efectuând repetate operații de prostată sau bilă, iar deznodământul este cunoscut (stop cardiac).

Este cert că editorii de la 1930 au comis mai multe erori de strategie, opțiunile lor complicându-le sesizabil demersul. În primul rând, dorința de a face o surpriză profesorului a dus la derularea mai greoaie a proiectului și chiar, prin defectiunea Sotiriou, la eșecul său. Pe de altă parte, exigența cunoscută lui Russo, ca tot ce îl privește să fie cu acribie realizat și fără cusur, a redus excesiv și fără sens aria tematică a omagialului, element care a determinat, firește, și scăderea consistentă a numărului de colaboratori care puteau trece de condițiile impuse de organizatori. Nu trebuie să pierdem din vedere nici startul întârziat, care denotă o anumită șovăială în asumarea proiectului, din teamă de reacția profesorului.

Este interesant că la un an de la dispariția sa (în 1939), când ar fi împlinit șaptezeci de ani, profesorului îi apăreau în capitală, la Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, cele două volume postume ale *Studiilor greco-române*, având drept editori pe Ariadna și Nestor Camariano, iar îngrijitorul ediției fiind C.C. Giurescu. Pentru aceasta editorii au selectat din atelierul savantului unele din studiile sale, din care o parte se aflau încă în lucru, nefiind considerate de acesta pregătite de tipar, fapt asupra căruia se atrage atenția atât în *Prefață* cât și în nota asupra ediției (*Spre știință*). Suntem tentați să considerăm această apariție postumă o inițiativă prin care C.C. Giurescu își lua revanșa pentru eșecul proiectului din 1929-1930 (*Mélanges Russo*), un omagiu binemeritat adus bizantinistului. Îndeosebi

⁵³ Informații interesante și inedite asupra operației și tratamentelor din Franța se găsesc într-un număr considerabil de scrisori din arhiva Russo, adresate de către profesor nepoților săi Ariadna și Nestor Camariano; acestea vor fi valorificate într-un studiu privitor la ultima parte a vieții bizantinistului de la București.

ultimele cuvinte din amintita prefață, în care se afirmă că cele două volume constituie „o temelie foarte solidă, pe care se va putea clădi multă vreme”, dovedind că Russo „a fost și rămâne cea mai de seamă figură [...] din domeniul bizantinisticii și a legăturilor greco-române”, nu pot lăsa nicio îndoială asupra relației deosebite dintre cei doi: pentru C.C. Giurescu, profesorul său a fost și a rămas, dincolo de legăturile de prietenie, patriarhul studiilor de profil, acea temelie fără de care cercetarea domeniului se dovedește imposibilă.

ANEXE

Scrisorile de mai jos sunt inedite și fac parte (cu excepția misivei adresate lui P.P. Panaitescu de către inițiatorii volumului omagial) din arhiva lui Demosthene Russo, un tezaur de mărturii inestimabile, transmis de bizantinist nepoatei sale Ariadna Camariano, o voce autorizată a studiilor greco-române și, totodată, legatară testamentară. Această arhivă, împreună cu parte din biblioteca savantului, au ajuns, după dispariția elenistei, în posesia fiicei sale, Doroteia Cioran, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru accesul neîngrădit la actele, documentele și corespondența profesorului Russo.

1. P.P. Panaitescu

[cu creionul:] 1929

Mult stimată domnule Panaitescu,

Profesorul D. Russo de la Universitatea din București, întemeietorul bizantinologiei în țara noastră, împlinind în cursul anului curent 60 de ani, un grup de foști elevi și admiratori au luat hotărârea să-i dedice un volum omagial. Acest volum va cuprinde studii privitoare la istoria Bizanțului și la influența lui asupra celorlalte țări. În numele comitetului de inițiativă, vă rugăm să binevoiiți a ne acorda colaborarea Dv., trimițându-ne un articol pentru zisul volum omagial. Articolul e de dorit să nu întrecă 24 pagini și să fie remis până cel mai târziu la 1 februarie 1930 pe adresa: Iulian Ștefănescu, str. Ardeni 6, București, III. Adesiunea Dv. precum și titlul articolului urmează să fie comunicat pe aceeași adresă până la 15 ianuarie 1930.

În nădejdea că ne veți acorda prețioasa Dv. colaborare, primiți, mult stimată Domnule Panaitescu, asigurarea deosebitei noastre stime.

C.C. Giurescu
I. Ștefănescu⁵⁴

2. Vasile Grecu

[finele anului 2009]

Stimate d-le Ștefănescu,

Trimit alăturat contribuția promisă pentru volumul omagial pe care vi-l doresc să fie cât mai reușit din orice punct de vedere. La articolele de bizantinologie cred că ar fi nimerit să urmeze și un mic rezumat într-o limbă mondială pentru învățații străini. Eu am și adăugat unul în nemțește. Dacă veți crede că nu e nevoie și nu o va face nimeni nici din ceilalți colaboratori, îl puteți tăia. Dacă vor apare însă contribuții și în alte limbi decât cea românească, atunci vă rog lăsați-l să apară.

Din punct de vedere tehnic, ar fi frumos ca în citate numele autorului să fie cules cu capităluțe, iar titlurile cu cursive (vedeți „Byzantion” bunăoară).

⁵⁴ Scrisoarea provine din BAR, Corespondența P.P. Panaitescu, nr. 177343, și este publicată de Ștefan S. Gorovei în „Școala nouă de istorie.” *Mărturii documentare*, AIIAI, XXII, 1, 1985, p. 362.

Vă rog mult ca din articolașul meu să dispuneți la tipografie să-mi facă 50 exemplare extrase separate.
Vă salut și salutări d-lui C. Giurescu.

V. Grecu

N.B. Vă rog să binevoiți a-mi răspunde de primire.

3. Orest Tafrali

Iași, 30 dec. 1929

Stimați colegi,

Vă felicit pentru inițiativa ce ați luat spre a oferi distinsului bizantinist, dl. prof. D. Russo, un volum omagial.

Mă puneți însă în grea cumpănă. Aș voi din toată inima să colaborez și eu la acest meritat omagiu. Dar condiția dv. de a vă trimite până la 1 febr. 1930 articolul meu este imposibilă pentru mine.

N-am actualmente niciun studiu de mică dimensiune gata. Din cel mare, care va fi încoronarea vieții mele, nu pot da absolut nimic, ținând încă secret chiar titlul. De altfel această lucrare e abia la începutul ei și va reclama 10-15 ani de muncă perseverentă.

Studii mici n-am deocamdată. De altfel sunt foarte ocupat și cu scrierea unor manuale didactice, care îmi absorb tot timpul, împreună cu prelegerile mele la universitate.

Regret dar că sunt în neputință de a colabora. Nu pot să mă gândesc la înjghebură a unui studiu mic decât de abia în vacanțele mari. Dar Dv. sunteți dispuși să terminați repede volumul omagial.

Regret încă o dată această împrejurare și vă rog să mă scuzați și să prezentați Dlui profesor Russo expresiunea deosebitei stime și admirațiuni ce-i păstrez.

Primiți o colegială strângere de mână,

Orest Tafrali

4. D. Caracostea

31.XII.1929

Scumpe domnule Ștefănescu,

Vă felicit, pe d-ta și pe d. C. Giurescu, pentru inițiativa de a sărbători printr-un omagiu pe iubitul nostru profesor D-l D. Russo.

Voiu da cu dragă inimă o contribuție, care știu că-l interesează: *Motivul ...⁵⁵ la Români și în Balcani* – partea a doua a unui studiu din care întâia parte a apărut de curând. Și voi căuta să nu treacă de 24 de pagini.

Cum suntem în ajunul anului nou, îți doresc un an nou fericit.

D. Caracostea

5. Vasile Grecu

[1930]

Stimate Dle Ștefănescu,

La orice aș putea cinsti și face bucurie dascălului meu iubit și stimat D. Russo, fără ajutorul căruia de om de specialitate, nu știu dacă aș fi putut trece așa de repede și așa de ușor de la preocupările mele de filologie clasică la bizantinologie, aderez din suflet. Am și scris un articol în legătură cu preocupările mele cu *Erminia tis zografikis tehnis*⁵⁶. Va fi cam de vreo ½ coală tipar. Poate și ceva mai mult. Discrețiunea va fi păstrată. Numai de un lucru vă rog să grijăți ca volumul omagial să iasă bine și frumos. D-ta îl cunoști pe d-l Russo și știi că, și ce privește contribuțiunile științifice și ce privește execuția tehnică, este pretențios; și cu drept cuvânt. De aceea sunt de părerea că ori ceva cum se cade, ori nimică. Cred că volumul ar trebui să cuprindă cel puțin zece contribuțiuni și să fie de cel puțin 6 coale tipar. Și cum la noi limpezi bizantinologi sunt cam puțini, nu știu

⁵⁵ Ilizibil.

⁵⁶ *Manualele de pictură [bizantină]*.

dacă nu era bine să se admită și articole în legătură mai îndepărtată, ca să poată fi dat prilej și altor elevi și admiratori să-și arete dragostea față de d. Russo. În definitiv cred că D-Voastre cunoașteți mai bine împrejurările și posibilitățile, ca să fie ceva bine și frumos.

Vă salut și pe D-ta și pe d-l Giurescu cu multă prietenie și stimă.

V. Grecu

6. C. Marinescu

Cluj, 27 ianuarie 1930
112, Str. general Dragalina

Stimate Domnule Ștefănescu,

Răspunsul acesta la prea amabila D-tale scrisoare din luna trecută vine nepermis de târziu. Cer iertare.

Aș fi foarte bucuros să colaborez și eu la volumul închinat strălucitului erudit Demostene Russo. Dar materialele ce posed cu privire la Istoria Bizanțului au fost deja folosite într-o lucrare mai întinsă ce va fi tipărită, sper în curând, de Academia Regală din Barcelona, așa încât nu am nimic la îndemână pentru un volum de omagiu. Ți-nchipui cât de mult regret.

Din nefericire nici soția mea nu va putea îndeplini o plăcută datorie de fostă elevă a D-lui Russo. Domeniul volumului fiind oarecum special, nu posedă nici ea nimic în legătură cu el.

Încă o dată, regret foarte mult. . .

Îmi voi permite totuși să felicit pe inițiatorii acestei publicații și să le doresc să dea la lumină un volum demn de savantul sărbătorit.

Multe și amicale salutări.

C. Marinescu

7. Georgios Sotiriou

Diefthinsis
Byzantinou Mousiou
Athinon⁵⁷

Athènes, 12.03.1930
5 rue Xenokratous

Cher collègue,

Je vous remercie pour l'honneur que vous me faites de la proposition d'adhésion aux «Melanges Russo». Je dois vous dire que je m'occupe généralement de l'art byzantin, pour cela je regrette infiniment de n'être pas à même pouvoir prendre part à votre oeuvre parceque je ne m'occupe jamais d'histoire.

Agréer, Monsieur, l'expression des mes meilleurs sentiments.

G. Sotiriou

8. I. Vlachoyannis

Genika Arheia tou Kratous
Diefthinsis⁵⁸
Athènes, le 13 Mars 1930

Monsieur le Professeur,

En réponse à votre lettre du 25 Février, j'ai l'honneur de vous informer à mon plus grand regret, qu'il me sera impossible de me conformer à votre bien aimable invitation de collaborer au volume d'hommage, consacré au très-distingué Professeur Monsieur D. Rouso, car je suis, en ce moment, très occupé avec le centenaire de la guerre de notre Indépendance.

⁵⁷ Direcțiunea Muzeului Bizantin din Atena (antet în limba elenă).

⁵⁸ Arhivele Generale ale Statului. Direcțiunea (antet în limba elenă).

Je vous remercie infiniment de l'honneur que vous me faites et je vous prie d'agréer, Monsieur le Professeur, l'expression de mes sentiments très distingués.

Jean Vlachoyannis
12 rue Phocylidis – Athènes

9. Phaedon Coucoulès

Etairia Byzantinon Spoudon
En Athinai, Methonis 45⁵⁹

15 mars 1930

Monsieur le Professeur,

Je vous remercie bien de l'honneur que vous me faites, en me demandant un article pour le volume solennel qui va être publié en l'honneur de mon ami, le professeur M. D. Roussos.

Mon sujet, qui ne prendra que quelques pages, est laographique, et, écrit en grec, il portera comme titre „La colonne de Néophyte.”

J'espère pouvoir vous envoyer à temps ma dissertation y relative.

Veillez agréer, Monsieur le Professeur, mes civilités empressées.

Phaedon Coucoulès

10. Veas

Redaction
Der Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbucher
Athen, 16.III. 1930

Stimate domnule coleg,

Bucurosi vreau să trimit o mică contribuție la volumul omagial pentru prietenul meu, profesorul D. Russo, a cărui operă o apreciez în mod deosebit. Contribuția mea poartă titlul *Mănăstirea Tatariou din Etolia și domni Țării Românești*. Ea va fi trimisă în manuscris în limba elenă până la 31 mai 1930.

Cu deosebită stimă,

Nikos A. Veas
Str. Botaki 3⁶⁰

11. Elie P. Voutiéridis

O Grammatefs tis Ethnikis Vivliothikis⁶¹
Athènes, le 18 Mars 1930

Monsieur,

Je vous remercie de l'honneur que vous m'avez faite de demander ma collaboration aux «Mélanges Russo»; je prépare donc à vous envoyer une étude sous le titre «O tis Dakias igemon Ioannis Konstantinos Vasaravas-Brâncovan kai ta ellinika grammata⁶²», écrite en grec ancienne, que je tâcherai de vous faire parvenir le plus tôt possible.

⁵⁹ Societatea de studii bizantine, Atena, Str. Methonis 45.

⁶⁰ Scrisoarea este în limba elenă.

⁶¹ Antet în limba elenă (Secretariatul Bibliotecii Naționale).

⁶² *Domnul Daciei Ioan Constantin Basarab-Brâncoveanu și cultura greacă.*

Veuillez agréer, Monsieur le professeur, l'assurance de ma parfaite considération.

Elie P. Voutiéridis

À Mr le professeur,
I. Stefanescu
Bucarest
[pe plic]:
M-eur le Professeur Iulian Stefanescu
Strada Ardelani
Bucarest, Roumania

12. C. Triantafyllopoulou

Athènes le 18 Mars 1930
rue Vasileos Eracleiou 16^a

Messieurs et chers collègues,

Je me sens particulièrement touché de l'appel que vous avez bien voulu m'adresser, et c'est avec la plus grande joie que j'apporterais ma collaboration à la célébration des soixante ans de mon ami et distingué collègue Monsieur Roussos.

Mon article redigé en français aura comme titre «Sur les sources du code civil Calimachi» et ne dépassera pas les seize pages imprimées in octave.

Veuillez agréer, messieurs et chers collègues, mes sentiments les plus distingués et dévoués.
Prof. C. Triantafyllopoulou

13. Anastasios C. Orlandos

3me Congrès Intern. d'Etudes Byzantines
Secrétariat Général

Athènes le 19 Mars 1930
10 Rue de l'Université

Monsieur et cher collègue,

Je regrette infiniment de ne pouvoir satisfaire votre désir de collaborer au volume d'hommage à M. Russo. Je suis tellement pris par mes fonctions de sur. général du congrès qui sera tenu à Athènes en Octobre 1930 qu'il ne me reste pas de temps de rédiger des articles. D'ailleurs comme je m'occupe de l'art⁶³ byzantin il me serait un peu-difficile de trouver un sujet conforme au programme que vous m'avez prescrit.

Dans l'espoir de vous voir à Athènes au Congrès je vous prie d'agréer l'assurance de mes sentiments les plus distingués et de les transmettre aussi à M. le professeur I. Stefanescu.

An. C. Orlandos

[pe plic]:
Monsieur C.C. Giurescu
Professeur a l'Universite Bucarest, Roumanie

⁶³ Sublinierea autorului.

14. St. P. Kyriakides

Universitatea Salonic
Arhiva și muzeul etnografic

Salonic, 26 martie 1930

Stimați colegi,

Cu multă bucurie am primit informația despre inițiativa dedicării unui volum omagial prietenului meu personal D. Russo cu ocazia împlinirii a șasezeci de ani și vă mulțumesc călduros pentru invitație, care îmi dă ocazia să îmi exprim și eu, laolaltă cu dumneavoastră, dragostea și respectul pentru distinsul coleg și prieten. Accept cu plăcere invitația dumneavoastră și vă voi trimite la timp o mică contribuție ce poartă titlul „Cercetări akritice” în care, în afară de chestiunea cronologică, voi examina relația epopeii⁶⁴ cu istoria turcă a lui Kiorglou, în care se exprimă opinii ce nu se susțin. Voi avea în vedere ca studiul să nu depășească șasesprezece pagini.

Cu mult respect,
St. P. Kyriakides⁶⁵

15. Michail Andriotis

Monsieur,

Veuillez agréer mes compliments pour votre aimable initiative, de consacrer un volume d'hommages à l'éminent professeur M. D. Russo.

Je vous suis particulièrement reconnaissant pour l'honneur que vous m'avez faite, en demandant mon collaboration pour le dit volume. Quoique ma compétence ne coïncide pas complètement avec celle de M. Russo et avec le caractère particulier des études qui lui seront consacrées, pourtant, afin de ne pas manquer à votre obligeante invitation, j'ai fouillé dans mes papiers et je finis par trouver quelque chose qui pourrait être convenable au caractère de votre volume. Le titre de mon étude sera ce-ci: «Un éloge inédit à Jean Constantin Nicolas-Voevoda, prince d'Hongro-Valachie.»

Agréer, Monsieur le professeur, l'expression de ma considération la plus distinguée.

Athènes, 28 Mars 1930

M. Andriotis

16. Manolis Triantafyllidis

Panepistimion Thessalonikis⁶⁶
Saloniki le 29 Mars 1930

Monsieur et cher collègue,

En réponse à votre lettre du 2 Mars je m'empresse de vous dire que je regrette vivement ne pouvoir participer comme collaborateur aux *Mélanges Russo*. J'ai pour, les prochains mois, mon temps pris par un autre travail.

Avec l'assurance de mes sentiments les plus distingués,

Manolis Triantafyllidis

⁶⁴ Este vorba despre cunoscuta epopee bizantină *Digenis Akritas*.

⁶⁵ Scrisoarea este în limba greacă, motiv pentru care am publicat-o în traducere românească.

⁶⁶ Universitatea din Salonic, antet în limba elenă.

17. Linos Politis

Bibliothèque Nationale de Grèce
Athènes le 2.IV.1930

Messieurs,

C'est avec un grand intérêt que j'ai pris connaissance de votre initiative pour la publication d'un volume consacré au professeur éminent de l'Université de Bucarest Ms. D. Roussos à l'occasion de son 60e anniversaire, et votre aimable invitation de collaboration par l'envoi d'une étude m'a particulièrement touché.

Je regrette cependant que, malgré mon vif désir, je ne pourrai pas répondre à votre invitation. En effet je n'ai malheureusement pas une étude prête, relative aux sujets qui vous intéressent, et le délai demandé, relativement assez court, ne permet pas l'élaboration d'une telle, d'autant plus que ma nouvelle occupation dans la Bibliothèque Nationale laisse peu de temps à ma disposition.

Croyez, Messieurs, que je suis désolé de ne pas pouvoir participer à l'hommage dû à un érudit, dont l'oeuvre est spécialement estimée par ses compatriotes.

Je vous prie d'agréer, Messieurs, l'assurance de mes sentiments les plus empressés.

Linus Politis
Conservateur des manuscrits à la
Bibliothèque Nationale d'Athènes

18. Phaëdon Coucoulès

Etairia Byzantinon Spoudon
En Athinaï, Methonis 45⁶⁷

En Athinaï, 3 Avril 1930

Monsieur le Professeur,

Accomplissant mes promesses, je vous envoie aujourd'hui, recommandée, une petite étude pour le volume jubilaire de mon ami, le professeur D. Roussos.

Comme vous verrez, cette étude est accompagnée de trois tableaux. Le premier vous est envoyé en même temps que la présente. Quant au second, je prie qu'il soit copié là du «Bulletin de Correspondance Hellénique» tome 47, page 175, tout en inscrivant au-dessous en grec ce qui suit. Eik. 2 Panomiotypou tis epi tou kinou tou Neofitou epigrafis.

De même, le troisième doit être copié du même Bulletin, page 174, toujours avec l'inscription à mettre au-dessous en grec. Eik. 2 Panomiotypou tis epi tou kioniou tou Athanasiou epigrafis.

Il n'est pas nécessaire que les deux premiers tableaux soient placés trop près l'un de l'autre.

Il est à noter que l'orthographe des inscriptions a été copié tel quel.

Je désirais beaucoup que les premières corrections de cette petite étude soient faites par un grec, et que moi aussi je puisse voir une correction paginée. Je prierais de même que vous m'envoyiez quelques tirages à part.

Tout en souhaitant un plein succès au noble but que vous poursuivez, je vous prie d'agréer, Monsieur le Professeur, mes civilités empressées.

Phaëdon Coucoulès

⁶⁷ Societatea de studii bizantine, Atena, Str. Methonis 45.

19. Georgios Sotiriou

Dieftinsis
Byzantinou Mousiou
Athinon⁶⁸

Athènes, le 12.04.1930

Cher Monsieur,

Je vous demande pardon, parce que sans le vouloir je fus la cause de mécontenter le prof. M. Russo, qui a appris par moi que vous aviez l'intention de publier les *Mélanges Russo*. J'ai bien compris le p.s. de votre lettre, mais j'entendais que vous demandiez la discrétions au sujet de notre entourage. Quand je fus prié de collaborer aux *Mélanges Diehl et Hersenberg*, ces professeurs étaient au courant et me remercièrent aussitôt. Par conséquent j'ai pensé qu'il en était de même pour vos *Mélanges*; comme M. Russo est un de mes bons amis je dus lui écrire pour lui expliquer la raison pour laquelle je ne pouvais contribuer à votre oeuvre.

En tout cas, je me suis expliqué avec M. Russo et je reste entièrement à votre disposition.

Agréer, Monsieur, mes sincères salutations.

G. Sotiriou

20. Petros Phourikis

Dr. Petros A. Phourikis
Odos Komnion 7
Athinai, 12/4/30

Monsieur le Professeur,

L'espérance de pouvoir donner suite à Votre demande fut la cause de mon retard à Vous répondre.

Ayant été malade et, outre cela, surchargé de besogne, je me suis, malheureusement, trouvé dans l'impossibilité de correspondre à Votre désir jusqu'à présent.

Cependant, dans le cas, où je pourrais supprimer les difficultés du moment, je me permettrai de vous faire parvenir un petit article sur les «Arvanites du Byzance.»

En attendant, veuillez agréer, Monsieur la Professeur, mes meilleurs remerciements de l'honneur que Vous me faites, en me comptant parmi Vos collaborateurs, ainsi que les assurances de ma très haute considération.

Votre tout dévoué,
P. Phourikis

21. Konstantinos Amantos

Athen, 24. April 1930

Sehr geehrter Herr Professor,

Es tut mir sehr Leid, dass ich an Ihre höfliche Einladung für Mitarbeit an den *Mélanges Rouso* so spät antworte und bitte darum um Entschuldigung.

Ich denke, es ist nicht ausser dem Bereich der gewünschten Arbeiten für die *Mélanges*, wenn ich einen kleinen Artikel über die Geschichte der Bedeutung des Wortes Romania, Ρουμανία im Sinne des Byzantinischen Reiches an Sie schicke. Wenn Sie damit einverstanden sind, so bekommen Sie meinen Artikel rechtzeitig.

In ausgezeichneter Hochachtung,

Prof. K. Amantos

Athen
Plutarchstr. 30⁶⁹

⁶⁸ Direcțiunea Muzeului Bizantin din Atena (antet în limba elenă).

⁶⁹ Îi mulțumim colegului Flavius Solomon pentru ajutorul dat în transcrierea celor două scrisori semnate de K. Amantos în limba germană (din 24 aprilie 1930 și 22 iunie 1930).

22. C. Triantafyllopoulou

Nomiki Sholi
Tou Kapodistriakou Panepistimiou⁷⁰

Athènes, le 4 Juin 1930

Mes chers Collègues,

J'ai reçu votre amable lettre de 30 Mrs, et j'ai le plaisir de vous envoyer [...] le travail. J'en ai gardé une copie pour le cas où vous jugeriez nécessaire de m'envoyer des épreuves. Les notes, bien qu'écrites séparément, seront placées sous texte.

Je vous saurais gré si l'éditeur m'envoyerait quarante extraits; et ci ce nombre dépasse celui en usage, qu'il m'envoie la note.

Veillez agréer, mes chers collègues, l'assurance de mes sentiments cordialement dévoués.

C. Triantafyllopoulou
rue Vasileos Eracleiou 16^a

Messieurs les Professeurs C. Giurescu et I. Stefanescu, Bucarest

23. Konstantinos Amantos

Athen, 22. Juni 1930

Sehr geehrter Herr Kollege,

Ich schieckte Ihnen heute meinen Artikel „Romania“ für das Festbuch für Roussos und er kommt hoffentlich nicht zu spät.

Während der Monate August und September werde ich in [auf] der Insel Chios verweilen, wenn Sie damals (sic!) Korrekturen [zu] schicken haben. Sonst bin ich in Athen.

In ausgezeichnete Hochachtung,

Prof. K. Amantos

Adressen in Chios: (einfach) K. Amantos

In Athen: K. A. Plutarchstr. 30

24. Michail Lascaris

11 rue Aksakov
Sofia, le 14 Juillet 1930

Cher Monsieur,

Ayant dû partir de Salonique à l'improviste pour le Congrès du Comité des Sciences historiques à Cambridge, je n'ai pas pu, avant mon départ, revoir le manuscrit des *Ephemerides* que j'ai découvert. Avant d'écrire ne fût-ce qu'un bref article sur ce manuscrit il faut absolument que je le revoie. C'est ce qui vous explique pourquoi je ne vous ai pas encore envoyé l'article promis.

Mais je passerai par Salonique dans les premiers jours du mois d'Août, et j'espère qu'alors il me sera possible de revoir, peut-être même d'acheter ce manuscrit. Je pourrai donc vous envoyer mon article, qui aura 4 à 6 pages tout au plus, vers la fin ou peut être même vers la moitié du mois d'Août. Si vous ne pouvez pas prolonger si longtemps le délai, ayez, je vous prie, l'obligeance de m'en avertir.

Veillez croire à mes sentiments les meilleurs.

M. Lascaris

⁷⁰ Antet în limba elenă: Facultatea de Drept a Universității Capodistriene [din Atena].